

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
GOD. 65., BR. 2., 41. – 80., ZAGREB, travanj 2018.

Hrvatski se jezik voli znanjem.

TREBAMO LI MIJENJATI OČENAŠ – ŠTO, KAKO I ZAŠTO? TISUĆLJETNI OČENAŠ NAŠ HRVATSKI

Mile Mamić, Ante Periša

Uvod

Očenaš i poticaji za njegovo temeljito i svestrano promatranje i preispitivanje

Općekršćanska molitva Očenaš ugrađena je u temelje kulture naroda do kojih je doprlo kršćanstvo. Naziva se i Oče naš (prema prvim riječima te molitve) i Molitva Gospodnja/Gospodnja molitva¹ jer nam ju je Isus (Gospod/in/ naš) dao. Prema prvim riječima te molitve Oče naš nastala je davno u hrvatskome jeziku jedna riječ, sraslica Očenaš (kao prema *Isus Krist – Isukrst*). Dvočlani nazivi te molitve iz više su razloga potisnuti sraslicom Očenaš. Sraslica Očenaš postala je u hrvatskome jeziku imenica muškoga roda i svrstala se u najčešći naglasni tip imenica muškoga roda s duljinom na završnom *a* i s kratkouzlaznim (sporim) naglaskom na *e*. U gen. jednine naglasak se pomiče: *Očenáša*. Tako je u

¹ Smatra se da je Tertulijan prvi tako nazvao Očenaš Molitvom Gospodnjom (u: *De Oratione*, 1).

svim drugim padežima osim akuzativa i vokativa jednine. Ta jedinstvena molitva može se moliti bezbroj puta. Dakle, može imati i množinu, i to u više značenja: 1. višekратно moljenje molitve Očenaš, 2. različite inačice te molitve u pojedinome jeziku i njegovim narječjima kroz povijest, u različitim prijevodima i knjigama iz istoga ili različitoga vremena i 3. usporedni tekstovi Očenaša na različitim jezicima.

U evanđeoskim izvještajima postoje dva² različita teksta Molitve Gospodnje: u Mateja i u Luke. Evanđelje po Luki (11, 2 – 4) ima sažetiji tekst:

„Oče! Sveti se ime tvoje! Dođi kraljevstvo tvoje! Kruh naš svagdanji daj nam svaki dan! I otpusti nam grijehе naše: ta i mi otpuštamo svakom dužniku svojem! I ne uvedi nas u napast.“³

Lukin tekst ne počinje s *Oče naš*. Zato ga u strogo formalnom smislu ne bismo trebali ni zvati Očenašem, ali ga svi proučavatelji tako nazivaju. On se zajedno s Matejevim u prvim vremenima usmeno prenosio, doživljavao razne preinake i isprepletao se s Matejevim. Evanđelje po Mateju (6, 9 – 13) donosi opširniji tekst Očenaša.⁴ Kasnije je Matejev tekst prevladao, ušao u liturgijske knjige (misale, obrednike, časoslove), katekizme, molitvenike, pjesmarice itd. On je postao česta molitva kršćanske zajednice i pojedinaca. I mi smo ga slušali još u majčinoj utrobi i upijali ga s majčinim mlijekom. Obično se učio napamet i zadržavao mi-oblik i kad ga moli pojedinac. U mnogim je narodima postao omiljena tema glazbenih, književnih, likovnih i drugih umjetnika. Na prijelazu iz drugoga u treće tisućljeće možemo ga čitati i slušati na 1817 jezika.⁵

Poticaj za ovaj članak dao je papa Franjo zamjerajući „krivom“ prijevodu završnoga dijela Očenaša: „i ne uvedi nas u napast nego izbavi nas od zla“.⁶ On kaže da nije Bog taj koji nas uvodi u napast. To čini Sotona. Zatim da nije riječ o nekom općem, apstraktnom zlu nego o osobi, Zlom, te da bi trebalo: „oslobodi nas od Zloga“. To su prenijeli mnogi mediji. Bilo je i svakojakih komentara, najviše protiv

² Uz ova dva teksta Očenaša valja spomenuti i Očenaš iz spisa koji se uobičajeno naziva „Didache“ (dok bi zapravo ispravniji naziv bio „Upute apostolske“), koji je bio iznimno cijenjen još u patriističko vrijeme, a koji egzegeti također smještaju u vrijeme nastanka (pisanih) evanđelja, tj. pred kraj 1. st. (Više u: Tomislav J. Šagi-Bunić, Povijest kršćanske literature, prvi svezak, KS, Zagreb, 1976., str. 42. i dalje.)

³ Prema: Jeruzalemska Biblija, (uredili: Adalbert Rebić, Jerko Fućak i Bonaventura Duda), KS, Zagreb, 1994. U grčkom izvorniku (transkribirano) on kod Luke glasi: „Páter, hagiasthêto tò ónomá sou, elthêto hê basileía sou, tôn árton hêmôn tôn epiouíon dídou hêmîn tò kath' hêméran, kai áfes hêmîn tàs hamartías hêmôn, kai gàr autoì afiomen pantì ofeílonti hêmîn, kai mē eisenénkes hēmās eis peirasmón.“ (Nestle-Aland, Novum Testamentum Graece, 27. revidirano izd., Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1993.)

⁴ Donijet ćemo ga u nastavku.

⁵ https://hr.wikipedia.org/wiki/Oče_naš

⁶ Papa Franjo: *Kad molite, govorite Oče naš* ..., Verbum, Split, 2017.

promjena Očenaša, ali neke su biskupske konferencije (npr. Italija, Francuska)⁷ već prihvatile te promjene. Mi pak smatramo, ako se već nešto tako važno i tako duboko ukorijenjeno poput Očenaša treba mijenjati, dobro je da se tomu pristupi temeljito i mijenja što treba jer česte promjene nisu poželjne.

Zato smo odlučili razmotriti:

- grčki i latinski Očenaš kao prijevodni predložak za druge jezike te opravdanost razloga preinake u prijevodu,
- staroslavenski i starohrvatski Očenaš,
- hrvatski Očenaš od starohrvatskoga do danas na temelju nekoliko reprezentativnih inačica s naznakom važnijih razlikovnih mjesta,
- današnji hrvatski Očenaš s normativnoga gledišta u svjetlu tradicije, posebnosti crkvenoga stila, usporedbe s drugima, napose slavenskim jezicima, uzimajući u obzir sve bitne čimbenike (univerzalnost Očenaša, pjevnost, strukturalnu podudarnost, izvorni način promatranja, jezik, stil, teološko-filozofski pogled, točnost prijevoda i razumijevanje).

Nakon toga predložiti ćemo moguće preinake o kojima bi se još trebalo interdisciplinarno razmišljati i raspravljati.

Grčki i latinski Očenaš kao prijevodni predložak za druge jezike i opravdanost razloga preinake u prijevodu

Očenaš (Mt 6, 9 – 13) prema najstarijim sačuvanim rukopisima u **grčkom** izvorniku (transkribirano) glasi:

„Páter hēmōn, ho en toīs ouranoīs, hagiasthétō to ónomá sou, elthétō hē basileía sou, genéthétō tò thélēmá sou, hos en ouranō kai epì [tēs]⁸ gēs. Tòn árton hēmōn tòn epioušion dōs hēmīn sēmeron, kai áfes hēmīn tà ofeilémata hēmōn, hos kai hēmeīs afēkamen⁹ toīs ofeilétais hēmōn, kai mē eisenénkes hēmās eis peirasmón, allá rhýsai hēmās apò toū ponerō.“

⁷ Naš ugledni bibličar fra Ivan Dugandžić u svojem osvrtu „Očenaš kao kamen spoticanja“ navodi podatak da je Talijanska biskupska konferencija s 203 glasa za i samo jednim glasom protiv već prije desetak godina usvojila preinaku u tom zazivu Očenaša. Tako da bi umjesto dosadašnjega, novi prijevod trebao glasiti: „Ne napusti nas u napasti, oslobodi nas od Zla“. Za promjenu su, navodi Dugandžić, i francuski biskupi, a njihov prijedlog glasi: „Ne dopusti da upadnemo u napast!“ (Ivan Dugandžić, Očenaš kao kamen spoticanja, u: *Glasnik mira*, god. XIII., br. 1., Međugorje, 2018., str. 8.).

⁸ U tradicionalno uvriježenoj inačici (tzv. „Bizantski tekst“, „Carigradski tekst“, „Tradicionalni tekst“, „Sirijski tekst“, „Antiohijski tekst“...) ovdje se navodi član (tēs), dok u najstarijim rukopisima njega nema.

⁹ U tradicionalno uvriježenoj inačici ovdje postoji maleno odstupanje, pa glagol nije donesen kao u ovome (danas!) najstarijem poznatom rukopisu Matejeva evanđelja u aoristu („otpuštismo“), nego u prezentu „otpuštamo“ („afíemen“).

Očenaš na latinskome jeziku (Vulgata):¹⁰

„Pater noster, qui es in caelis,
sanctificetur nomen tuum;
Adveniat regnum tuum.
Fiat voluntas tua, sicut in coelo et in terra.
Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.
Et dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris;
Et ne nos inducas in tentationem; sed libera nos a malo. Amen.“¹¹

To je ustaljeni latinski Očenaš, kakav je i u Vrančićevu rječniku,¹² u liturgijskim knjigama više stoljeća, kao i u međugorskome Večernjem molitvenom programu.¹³

Je li današnji (hrvatski) prijevod pogrješan?

Dakle, kao što smo uvodno napomenuli, poticaj za ovo promišljanje zapravo je došao od pape Franje koji traži (zagovara) da se izmijeni gore spomenuti zaziv u Očenašu „ne uvedi nas u napast, nego izbavi nas od zla“, jer Bog nas – kaže Papa – ne uvodi niti može uvoditi u *napast*. A, po njemu, trebalo bi promijeniti i posljednju riječ u tome zazivu, pa je čitati poosobljeno i pisati velikim slovom „Zloga“.

Ne možemo se ovdje potanje osvrtni na druge prijevode Očenaša, u drugim jezicima, samo možemo napomenuti da u većini nama poznatih jezika (romanskima i germanskima) nema bitnijih razlika u odnosu na hrvatski, tako da uglavnom isto vrijedi i, primjerice, u njemačkomu kao i u hrvatskom. Ta, ionako svi baštine tisućljetnu latinsku tradiciju, osobito potekli od Vulgate, ali i iste grčke izvornike.

S obzirom na pitanje ispravnosti hrvatskoga prijevoda Očenaša možemo iznijeti nekoliko misli.

¹⁰ Vulgata je najrašireniji i najutjecajniji prijevod Novoga zavjeta (i čitave Biblije) na latinski jezik, a načinio ga je „naš“ sv. Jeronim krajem 4. st. S prevođenjem je započeo najprije u Rimu, angažiran od pape Damaza I., a potom se preselio u Izrael (Palestinu) i tu nastavio prevoditi cjeloviti tekst Biblije. Postoji puno rukopisa i kasnije tiskanih izdanja Vulgate, također s određenim odstupanjima (i) u prijevodu Očenaša. Vulgata je postala službeni prijevod u Zapadnoj Crkvi negdje od 9. st. kad je posve istisnula neke druge starije prijevode. Najraširenija je tzv. „Vulgata Clementina“, revidirano izdanje Vulgate iz 1592.

¹¹ Ovdje su navedena razlikovna mjesta u nekim izdanjima (rukopisima). Evo nekoliko inačica: es in coelis, in coelis es; Adveniat: Veniat; quotidianum: supersubstantialem, cotidianum, perpetuum, necessarium, venientem, crastinum; ne nos inducas: ne inducas nos; in tentationem: in temptationem; a malo: a Malo. To *supersubstantialem* zvuči nam pomalo neobično jer smo se naviknuli na *quotidianum*. Sveti Jeronim istu je grčku riječ *epiōusion* u Matejevu evanđelju preveo sa „supersubstantialem“, a u Lukinu – *cotidianum*. Riječ *cotidianum* iz Lukina je evanđelja ušla u Matejev liturgijski latinski *Pater noster* umjesto *supersubstantialem*, ali je ostalo *hodie* (= danas), a ne *cotidie* (= svaki dan). Iz Luke je tako *cotidianum* (*quotidianum*) ušlo u Matejev latinski tekst, u liturgiju i koralno pjevanje. Ušlo je samo *cotidianum*, a nije *cotidie*, nego je ostalo *hodie*. (Još ćemo se vratiti na ovu problematiku pri raščlambi toga zaziva.)

¹² Vrančić, vidi bilj. 27., str. 127.

¹³ Međugorje, vidi bilj. 33., str. 56.

Ponajprije, prevoditelji Očenaša redom su (bili) vrsni znalci i izvornoga i ciljanoga jezika, a uz to i vrsni teolozi i poznavatelji širega biblijskoga konteksta i teološke problematike koja bi se nalazila iza pojedinih izraza. Stoga je teško vjerovati da bi (svi) tek tako pogriješili u prevođenju tako ključnoga teksta. Eventualna današnja neslaganja mogla bi možda proizići, primjerice, iz razvoja jezika, odnosno značenjskoga (semantičkoga) polja određene riječi (ili sintagme), ili pak iz otkrića kakvih još starijih, još izvornijih rukopisa Evandjelja. No, glede prve mogućnosti, činjenica je da je grčki izvornik, kao i Vulgatin latinski prijevod uglavnom fiksiran, jer je riječ o (relativno) mrtvim jezicima u kojima se ni značenja više olako ne mijenjaju uvjetovano svakodnevnom živom uporabom. A s obzirom na drugu mogućnost, otkriveni su doduše nedavno i najstariji rukopisi Matejeva Evandjelja, rukopisi koji datiraju čak u 2. st. (dok su npr. u vrijeme Luthera u optjecaju bili rukopisi iz 4. st.),¹⁴ ali čak ni u njima nema nikakvih razlika s obzirom na to mjesto o kojemu govori Papa, nego su (i na tome mjestu) identični ovim suvremenijim, koji su već dugo poznati i koji su služili za polazište pri prevođenju Novoga zavjeta i Očenaša na nacionalne jezike.

Stoga kao jedina mogućnost očito nam preostaje još jednom provjeriti i preispitati je li se zaista dogodila kakva pogriješka u prijevodu. Budući da je riječ o zadaći koja u nekim točkama nadilazi naše snage i izravne spoznaje, poslužiti ćemo se znanjima ponajvećih poznavatelja dotične problematike, znamenitim autoritetima u tim pitanjima.¹⁵

Dakle, ako uzmemo u ruke trenutačno glavno mjerodavno, kritičko izdanje Novoga zavjeta (Nestle-Aland), te pogledamo Očenaš u Matejevoj verziji (kakav je, kao što je gore prikazano, manje-više preuzet u današnju opću uporabu), vidjet ćemo da se tu, primjerice, za razliku od nekih drugih mjesta u Očenašu (kao što je već istaknuto gore u bilj. 11.), u podnožnim bilješkama (u komentarima o raznim inačicama u rukopisima) uz ovaj zaziv „i ne uvedi nas u napast, nego izbavi nas od zla“ („καὶ μὲν εἰσηένκης ἡμᾶς εἰς πεῖρασμόν, ἀλλὰ ρῆσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονεροῦ“) ne navodi nikakav jezični komentar, tj. da tu nema ničega jezično spornoga, odnosno da nema nikakvih odstupanja ovisno o rukopisima. To vrijedi s obzirom i na jezik i na rukopise glede toga zaziva. Jedina jezična nedorečenost ta je što se riječ „zla“ („τοῦ πονεροῦ“) može čitati i u muškome i u srednjem rodu, dok je „problematični“ glagol „εἰσηένκης“, („uvesti /u/“), jednoznačno jasan (u prezentu glasi „εἰσφέρῃ“).

No, sadržajno ovdje očito postoji određeni problem kad je već u apostolsko vrijeme, u Jakovljevoj poslanici postojala potreba da autor opomene vjernike kako

¹⁴ Usp. J. Jeremias, *Das Vater-Unser im Lichte der neueren Forschung*, u: Werner Zager, *Jesusforschung in vier Jahrhunderten*, De Gruyter, Berlin/Boston, 2014., str. 330.

¹⁵ Ovdje uz klasike na području Biblije, odnosno biblijske egzezeze (uključujući također pitanje Očenaša) kao što je spomenuti Jeremias, te Gnilka, Lohmeyer..., želimo spomenuti također barem nekoliko egzegetskih analiza Očenaša na hrvatskom jeziku: A. Rebić, *Očenaš*, 2. izd., Metanoja, KS, Zagreb, 1995.; M. Mandac, *Očenaš u novijim tumačenjima*, u: *Služba Božja*, 1 (1986.); M. Vugdelija, *Očenaš – Molitva Gospodnja*, u: *Služba Božja*, 3 (2004.); M. Matic, *Teologija Očenaša*, u: *Obnovljeni život*, god. 54., br. 4., 1999. i drugi.

nije Bog taj koji ih napastuje (u grčkomu isto kao gore u Očenašu, samo ovdje nije imenica nego glagol: „peiráō /-azō“):

„Neka nitko u napasti ne rekne: ‘Bog me napastuje.’ Ta Bog ne može biti napastovan na zlo, i ne napastuje nikoga. Nego svakoga napastuje njegova požuda koja ga privlači i mami.“ (Jak 1, 13 – 14)

Dakle, Jakov odlučno odbacuje takvu mogućnost da je Bog taj koji nekoga napastuje. Doduše, samo jedan redak prije toga (r. 12.) stoji rečenica u kojoj se pojavljuje ista grčka riječ, ali ovaj put na hrvatski prevedena kao „kušnja“: „Blago čovjeku koji trpi kušnju: prokušan, primit će vijenac života koji je Gospodin obećao onima što ga ljube.“ Tu se već vidi ono što je općepoznato, a to je da zapravo nije baš uvijek semantički posve oštro povučena granica između riječi „napast“ i „kušnja“, što je vidljivo i u bilo kojem grčkome rječniku gdje za isti glagol „peiráō“ stoji uglavnom: iskušavati, ispitivati, kušati, napastovati. Ta se granica povlači tek ovisno o kontekstu gdje se želi više istaknuti jedan ili drugi semantički vid toga glagola.

Uglavnom, jedan od najvećih autoriteta na području ezzegeze Novoga zavjeta i također Očenaša, odličan poznavatelj ne samo grčkoga nego i aramejskoga jezika i cjelovitoga kulturološkoga konteksta, Joachim Jeremias smatra kako je upravo namjera ovoga zaziva bila da bude tako tvrd i iznenađan kakav i jest, a da sam taj zaziv treba razumjeti u kontekstu židovske molitve uobičajene u to doba, koja se molila svakoga dana uvečer i (gotovo identično) ujutro. Tu se pojavljuje ista misao kao i isti nazivi (grieh, dug, kušnja, napast, zlo, bijeda, patnja i sl.), a smisao zaziva onda više ne bi bio kauzativni koliko permissivni, tj.: „Ne dopusti da padnem u ruke grijeha, krivnje, napasti i zla.“ Smisao bi, dakle, bio ne da molimo da nas Bog očuva od kušnje, jer kao ljudi očito moramo prolaziti kroz razne kušnje, nego da nam Bog pomogne da prevladamo/nadvladamo sve kušnje i napasti, uključujući pogotovo onu najveću, konačnu eshatološku kušnju te da se naposljetku Božjom milošću spasimo, a što se dodatno pojašnjava i drugim dijelom zaziva: „...nego izbavi nas od zla!“ Dakle, zaključni zaziv u Očenašu, po Jeremiasu, trebali bismo razumjeti u smislu: „Bože, sačuvaj nas od propasti!“ Time Isus učenike vraća u krutu stvarnost i poziva ih da se ne uljuljaju u svakodnevicu, nego da budu svjesni svojega postojanja te zazivaju Boga u pomoć da ih spasi!¹⁶ Općenito je među teolozima prihvaćeno gledište da taj zaziv ima dvojaki smisao, tj. i da nas Bog očuva od (prevelike) kušnje (da ostanemo ponizni spram naših vlastitih mogućnosti), kao i da nam daje snage u kušnji, da izdržimo kušnje koje nas snađu.¹⁷ Pojednostavljeno, taj bi se zaziv u užem

¹⁶ Usp. Jeremias, str. 343. – 345.

¹⁷ U pripremi ovoga teksta naišli smo kako sličnu misao zastupa i naš Divković u svojem promišljanju molitve Očenaš te smatra da tim zazivom molimo Boga da nas očuva od napasti (đavla, tijela i svijeta), a ako li nas i „uznapastuju, da nas ne napastuju nego koliko možemo podnijeti“ (Matija Divković, Nauk krstjanski za narod slovinski, pretisak, Sarajevo, 2013., str. 220.). Očito je da kršćanska tradicija nije imala problema s tim zazivom!

smislu onda na hrvatski mogao jednostavno prevesti kao „I ne daj da podlegnemo napasti, nego izbavi nas od zla!“, ali mogao bi ostati i tako kako jest uz potrebnu poduku što to zapravo znači. U tome se posve slažemo s njemačkim teolozima i biskupima koji su na Papin zahtjev za drukčijim prevođenjem toga teksta gotovo odreda odgovorili da se zapravo radi o pitanju *interpretacije*, a ne o jezičnom pitanju. Jezično ta rečenica nema nikakvih nejasnoća i može se jasno prevesti tako kako i jest odavno prevedena: „I ne uvedi nas u napast (kušnju)...“ Neki teolozi, dapače, jasno ističu da se ni napastovanje od strane Zloga ne događa bez Božjega dopuštenja (inače bismo došli u opasnost dualizma, kao da Bog i Sotona stoje na istoj razini samo kao dva suprotstavljena pola, a ne da je Bog apsolutno superioran zlu!), a da se ovo „uvođenje u napast/kušnju“ može bolje razumjeti posvješćivanjem, npr. Abrahamove ili Jobove kušnje, ili štoviše u samom Novom zavjetu, gdje doslovno stoji: „Duh tada odvede Isusa u pustinju da ga đavao iskuša.“ (Mt 4, 1) Stvar je pak u tom da molimo neka nas Bog ne iskušava preko naših snaga, odnosno da nam pomogne da ne podlegnemo u napasti/kušnji!¹⁸ Kao i cijeli Očenaš tako i ovaj zaziv, dakako, uključuje snažnu eshatološku dimenziju, tj. podrazumijeva se osobito da u konačnici ne podlegnemo zlu, nego da se na koncu spasimo, unatoč svim kušnjama, napastima i patnjama kroz koje nam je kroz život proći.

Kao što u svojem komentaru u vezi s tim spornim mjestom u Očenašu zaključuje i naš spomenuti teolog Ivan Dugandžić, treba reći da studij Biblije, kao i brojne propovijedi i kateheze upravo i trebaju služiti tomu da ljudima (vjernicima) pojasne što se zapravo misli osobito na ovako težim mjestima u Bibliji, jer jezično gledano, prijevodu se nema što prigovoriti.¹⁹

Ovdje se, dakako, nameće i pitanje imamo li mi, pa čak i Papa, pravo mijenjati Isusove riječi?! Stvar je još ozbiljnija kad se ista, jezično jednostavna i jednoznačna formulacija („Ne uvedi nas u napast!“) pojavljuje i u Lukinoj kao i u Matejevoj inačici (a također u spomenutom iznimno cijenjenome spisu iz 1. st. Didache)! Dakle, iako su imali različite adresate – Lukino Evanđelje, odnosno predaja (za)-pisana je za izvorno poganske, uglavnom helenističke kršćanske zajednice, dok je Matejevo evanđelje primarno pisano za judeo-kršćanske zajednice, dakle za one kršćane koji su stajali duboko ukorijenjeni u židovsku tradiciju, na ovom mjestu ipak nema nikakve razlike.

Čini se da sve to skupa, kad se uzme u obzir, i ne daje baš za pravo olakom prihvaćanju spomenute preinake zaziva u Očenašu nego više ukazuje na potrebu poučavanja i tumačenja molitve Očenaš.

¹⁸ <https://www.berliner-zeitung.de/kultur/debatte-um-das-vaterunser-papst-franziskus-kritisiert-die-deutsche-uebersetzung-29272282>

¹⁹ Usp. Dugandžić, Ivan, Očenaš kao kamen spoticanja, u: Glasnik mira, Medugorje, god. XIII., br. 1., 2018., str. 8. – 10.

Razmotrit ćemo ovom prigodom i stare hrvatske inačice Očenaša, promotriti kako je tekao razvoj prijevoda i značenja u relevantnijim izdanjima, usporediti to s današnjim te vidjeti bi li štogod ipak trebalo (jezično) mijenjati u današnjemu Očenašu.

Staroslavenski i starohrvatski Očenaš

Otče naš, iže jesi na nebeseh,
Sveti se ime tvoje,
pridi césarstvo tvoje, budi volja tvoja, jako na nebesi i na zemlji.
Hlěb naš vsedanni daj nam danas,
i otpusti nam dlgi naše, jakože i mi otpušćajem dlžnikom našim,
i ne uvedi nas v napast, na izbavi nas ot neprijazni.²⁰

Akademkinja Anica Nazor donosi Očenaš iz 18 hrvatskih glagoljskih rukopisa.²¹ Svi se oni vrlo malo međusobno razlikuju. Također se vrlo malo razlikuju od navedenoga Očenaša, koji se danas upotrebljava kod nas u „slavenskom“ bogoslužju. Starocrkvenoslavenski jezik pojavljuje se u različitim redakcijama pojedinih slavenskih naroda. Svaki narod uz sve ono jednako i zajedničko u nj unosi neka svoja obilježja. On tako pomalo „prerasta“ u pojedine slavenske jezike. Kako su slavenski narodi po svojem položaju izloženi utjecaju istočnoga ili zapadnoga kršćanstva, tako su se neki više oslanjali na grčki, a drugi na latinski jezik. To se vidi i u pojedinim mjestima u Očenašu slavenskih naroda. Držeći se staroslavenskoga kao predložka, svi su na neki način sačuvali riječ *césarstvo*. Istočnokršćanski slavenski narodi vrlo su rano prešli na kraći lik te riječi (*carstvo*). Hrvatski su glagoljski Očenaši uglavnom ostali „vjerni“ césarstvu. A kako je prošla staroslavenska riječ *hlěb*, pokazat ćemo kasnije.

Prerastanje staroslavenskoga u starohrvatski i hrvatski Očenaš

Kako je staroslavenski prerastao u starohrvatski i hrvatski, pokazat će nam primjerak Očenaša iz godine 1375.²² Taj Očenaš u hrvatski „staroslavenski“ unosi neke novine: umjesto *Otče* ima *Oče*, umjesto *iže* ima *ki*, umjesto *césarstvo* ima *kraljevstvo*,²³ umjesto *jakože* ima *kako*, umjesto *na nebesi* ima *na nebi*, umjesto *hlěb* ima *kruh*, umjesto *otpušćajem* ima *otpušćamo*. Tada se prvi put u hrvatskome Očenašu umjesto *césarstvo* javlja *kraljevstvo* i umjesto *hlěb* – *kruh*.

²⁰ RIMSKI MISAL SLAVENSKIM JEZIKOM Čin misi s izbranimi misami. Staroslavenski kanoni i izbor misa, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1980., str. 43.

²¹ Nazor, Anica: Hrvatski Očenaši u glagoljskim rukopisima ... Budi volja tvoja = Thy will be done : the Croatian Lord's prayers in Glagolitic manuscripts s likovnoumjetničkim Očenašem Vjere Reiser, Erasmus, Zagreb, 2003.

²² Nazor, 2003., vidi bilj. 21., str. 51.

²³ Ako je točno da, kako neki smatraju, etimološki riječ „kraljevstvo“, tj. „kralj“ dolazi od „Karlo“, „Karlo“, tj. od imena Karla Velikoga, koji bi bio pojam „kralja“, onda bi bilo razumljivo zašto je u zapadnim krajevima (izravno izloženima franačkom utjecaju) ta riječ zamijenila „cesarstvo“ koje bi valjda potjecalo od riječi „Cezar“ (lat. *Caesar*), kasnije *car* općenito, te je bila barem tisuću godina poznata i rasprostranjena diljem Rimskoga Carstva.

I drugi će zapadnokršćanski slavenski narodi prijeći na „kraljevstvo“, ali će svi osim Hrvata i Slovenaca zadržati „hljeb“, ali će im, za razliku od istočnokršćanskih slavenskih naroda biti „svagdanji“ prema uobičajenom latinskom, a ne „nasušni“ kako se to uvriježilo u nekim istočnim inačicama (a riječ je o jednom od načina čitanja/tumačenja riječi „epioúision“ kao „supersubstantialem“, što je već napomenuto naprijed u radu u bilješci 11. Više o tome dalje u analizi toga zaziva. Što se tiče riječi *kraljevstvo*, vjerojatno je u to vrijeme u hrvatskome jeziku bilo običnije *kraljestvo*. Svakako, taj Očenaš pokazuje da je tada vjerojatno tako bilo u hrvatskome jeziku. U tom će smjeru ići hrvatski Očenaš. Usporedno s njim dugo je u uporabi bio i hrvatski „crkvenoslavenski“ Očenaš koji se i danas, znatno rjeđe, moli, pjeva u „slavenskom“ bogoslužju.

Godine 1248. papa Inocent IV. dao je Hrvatima dopuštenje za upotrebu glagoljice u liturgijske svrhe. Hrvati su imali iznimnu mogućnost slušati riječ Božju na posve razumljivom jeziku za razliku od drugih europskih naroda. Ta se povlastica proširila po mnogim hrvatskim krajevima.

U hrvatskim krajevima gdje starohrvatski nije bio liturgijski jezik, Očenaš se u bogoslužju pjevao na latinskom sve do Drugoga vatikanskog sabora. Pobožni je narod ipak molio Očenaš na materinskome, hrvatskom jeziku. On se, slično kao među prvim kršćanima, usmenom predajom prenosio mlađim naraštajima. Tako je i do nas došao. Mi smo ga naučili od svoje majke. Usporedno s time širio se i u pisanom obliku u različitim inačicama. Tako je i Očenaš u hrvatskome ruhu ulazio u svaki hrvatski dom. To ruho, kako ćemo vidjeti, nije bilo unificirano.

Radi ekonomičnosti istaknut ćemo samo izvore koji su nam poslužili kao jezična građa:

- Hrvatske glagoljske Očenaše prikupili smo iz istoimene, već spomenute knjige Anice Nazor.²⁴
- Mnogo inačica Očenaša na hrvatskome i drugim jezicima našli smo na internetu.²⁵ Do raznih inačica staroslavenskoga, staroruskoga i ruskoga jezika pomogao nam je doći kolega Artur Bagdasarov, kroatist iz Moskve.²⁶ Vrančićev, Bandulavićev, Kašićev i Babićev Očenaš preuzeli smo iz njihovih knjiga.²⁷

²⁴ Nazor, 2003., vidi bilj. 21., str. 47. – 81.

²⁵ https://hr.wikipedia.org/wiki/Oče_naš

²⁶ Uz njegovu pomoć dobili smo ove poveznice:

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D1%82%D1%87%D0%B5_%D0%BD%D0%B0%D1%88

https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%9E%D1%82%D1%87%D0%B5_%D0%BD%D0%B0%D1%88

²⁷ Vrančić, Faust: Rječnik pet najuglednijih europskih jezika/Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, prvotisak: Mleci, 1595., pretisak: Liber, Zagreb, 1971.; Bandulavić, Ivan: Pisctole i evangelya, Venecija, 1613. i 1718.; Kašić, Bartul: Ritual rimski, prvotisak: Rim, 1640., pretisak: Zagreb, 1993., str. 14.; Babić, Toma: Cvit razlika mirisa duhovnoga – u narodu popularno nazvana „Babuša“ (duhovne i nabožne pjesme, razgovori, pouke), Venecija, 1726., 1736., 1759., 1802., 1829.; Dubrovnik, 1851.; ovdje: Zadar, 1898.

- Očenaš iz Table za dicu uzeli smo iz istoimene knjige.²⁸
- Mnogo kajkavskih Očenaša, osim onih s interneta, prikupio nam je i poslao kolega Alojzije Jembrih, kojemu ovom prilikom zahvaljujemo.²⁹
- Očenaš iz Međimurja našli smo na internetu.³⁰
- Nekoliko gradišćanskohrvatskih inačica Očenaša, uz one s interneta, poslale su nam kolegice prof. dr. Andrea Zorka Kinda-Berlaković i prof. Denise Stefely iz Beča, kojima također zahvaljujemo.³¹
- Očenaš iz Daničić-Karadžićeva (D-K) prijevoda Biblije na srpski, zatim iz Šarićeva (Šarić) i Rupčićeva (Rupčić) prijevoda, iz Zagrebačke (ZB) i Jeruzalemske Biblije (JB) preuzeli smo iz samih knjiga.³²

Radi što bolje preglednosti iz tih smo izvora izvukli razlikovna mjesta kako bismo ih mogli međusobno uspoređivati. Zbog opsežnosti te građe, kojom smo se služili, nju ovdje ne objavljujemo.

Normativno promišljanje današnjega hrvatskog Očenaša

Za polazište normativnog promišljanja današnjega hrvatskoga Očenaša u svjetlu tradicije, stilske posebnosti crkvenoga jezika, usporedbe s drugima, napose slavenskim jezicima, a uzimajući u obzir sve bitne čimbenike (univerzalnost Očenaša, pjevnost, strukturalnu podudarnost, muzikalnost, izvorni način promatranja, jezik, stil, teološko-filozofski pogled, točnost prijevoda i razumijevanje), uzet ćemo iz praktičnih razloga tekst Očenaša iz dviju knjiga Međugorje: Večernji molitveni program.³³ Te knjige su prigodne za usporedbu s drugim jezicima. Važno je napomenuti da se taj tekst, osim u pokojem zarezu, ne razlikuje od teksta Očenaša u suvremenim katekizmima i udžbenicima u Hrvatskoj:

²⁸ Glagoljična i ćirilična Tabla za dicu, Tübingen, 1561., pretisak: HSN, Zagreb, 2007.

²⁹ Sveti Evangeliumi..., Zagreb, 1730., str. 227. – 228.; Mulih, Juraj: Abeceveica, Zagreb, 1746.; Bedeković, Josip: Natale solum..., 1752.; hrv. prijevod: izd. Meridijani, Samobor, 2017., str. 126.; Čtejenja i evangeliumi..., Zagreb, 1831., str. 272.; Ruža nebeska (molitve i popevke za kajkavske Hrvate u Mađarskoj kraj Mure, Szombathely, 1993., str. 6.

³⁰ https://hr.wikipedia.org/wiki/Oče_naš

³¹ Kruh nebeski, sastavili Martin Meršić i Štefan Horvath, Željezno, 1976.

³² Đuro Daničić i Vuk Stefanović Karadžić: Biblija ili Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta, 1847., više izdanja. – Koliko je to utjecalo i zašto i na hrvatskim prostorima, vidi: Stanko Jambrek: Prevođenje, tiskanje i širenje Biblije u kontekstu naviještanja evanđelja, u: Biblija u Hrvata, Zagreb, 2007. On navodi kako je Karadžić-Daničićev srpski prijevod Biblije uz veliku potporu Britanskoga i inozemnog biblijskog društva, najprije na srpskome, a kasnije u pohrvaćenim inačicama, imao velik utjecaj i na hrvatskim prostorima sve do pojave Zagrebačke Biblije (1968.); Ivan Evangelist Šarić: Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta, Sarajevo, 1941-1942., više izdanja; Ljudevit Rupčić: Novi zavjet, Sarajevo, 1961., više izdanja, kasnije: Novi zavjet i Psalmi...; popularno nazvana Zagrebačka Biblija: Biblija, Stari i Novi zavjet, Stvarnost, Zagreb, 1969., kasnije Kršćanska sadašnjost; Jeruzalemska Biblija, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1996.

³³ Međugorje: Večernji molitveni program, Informativni centar „Mir“, Međugorje, 1991.; u jednoj su knjizi ovi jezici: hrvatski, latinski, engleski, njemački, francuski, talijanski, poljski, češki, a u drugoj: hrvatski, latinski, mađarski, nizozemski, španjolski, slovenski, korejski i slovački.

Oče naš, koji jesi na nebesima,
sveti se ime tvoje,
dođi kraljevstvo tvoje,
budi volja tvoja, kako na nebu tako i na zemlji.
Kruh naš svagdanji daj nam danas.
I otpusti nam duge naše, kako i mi otpuštamo dužnicima našim.
I ne uvedi nas u napast, nego izbavi nas od zla. Amen.

A sad ćemo taj uobičajeni današnji Očenaš, zaziv po zaziv, promotriti i preispitati u skladu sa zadatkom koji smo naveli u naslovu ovoga odjeljka.

Oče naš, koji jesi na nebesima!

Ne želimo ovdje ulaziti u pitanje je li Bog otac, majka ili jedno i drugo. On je i otac i majka, i roditelj i roditeljica, i brat i sestra, i prijatelj i prijateljica, i neizrecivo više od svega toga. Moramo poći od činjenice da nam se Bog htio objaviti jezično u muškom rodu, da je Isus došao u muškom liku, da je o nebeskom Ocu govorio u muškom rodu, da su proroci, apostoli i evanđelisti govorili o Isusu u muškom rodu, da su za Oca i Sina imenice, zamjenice i pridjevi u Svetom pismu u muškom rodu. Bog se u komunikaciji prilagođavao čovjeku, a u liku Isusa Krista postao čovjek. Zato je sasvim razumljivo da je biblijski stil pun antropomorfizama.³⁴ U odnosu na židovsku tradiciju, gdje se Božje ime³⁵ nije smjelo ni spomenuti, nego su se umjesto imena upotrebljavale određene zamjene: Gospod(in), Gospodar, Kralj, Stvoritelj i sl., Isus donosi novost: da je Bog naš Otac, da je Krist (Bog i čovjek) otkupitelj i brat svih ljudi, da su svi ljudi međusobno braća, da smo svi Božja djeca („Gledajte koliko nam je ljubav darovao Otac: djeca se Božja zovemo, i jesmo” (1 Iv 3, 1). Ta radosna vijest na neki je način sadržana i sažeta u Očenašu.³⁶ U dječjem aramejskom

³⁴ O problemu (ne)mogućnosti imenovanja Boga pisali su mnogi teolozi i filozofi kroz cijelu povijest. Sažetak ključnih misli o tome može se pogledati u: Ante Periša, *Neizrecivo kod Jaspersa i Wittgensteina*, Hegelovo društvo, Zadar, 2010., str. 90. – 134., a osobito str. 105. – 114. Osim toga, ime je u biblijskome svijetu (kulturi i tradiciji) imalo posve drukčiju važnost nego danas. Tad je ime predstavljalo nečiju bit, najvažniju osobinu ili pak bitno životno poslanje. Zato imena u Bibliji odreda imaju značenje, a koji se put i mijenja nečije ime ovisno o njegovu (novom) poslanju. Tako, primjerice, „Saraja“ postaje „Sara“ (gubi se završetak koji označava „moja“, te postaje opća, univerzalna), ili Jakov postaje „Izrael“ („Borac Božji“) te najpoznatija promjena kad Isus „Šimuna“ preimenuje u „Petra“ (Kefas), što znači stijena, a sukladno zadaći/poslanju koje mu namjenjuje, tj. izgradnji Crkve (metaforično kao građevine) na toj stijeni! Znanje nečijega imena uključivalo je i određenu moć (ogoljenost) nad tom osobom.

³⁵ Misli se na ime „Jahve“, kako je Bog sebe nazvao pri objavi Mojsiju u gorućem grmu. U ovom kontekstu valja spomenuti da niti riječ (ime) „Jahve“ nije (dovoljno) dobro prevedena na grčki jezik (Septuaginta), odnosno odatle u ostale jezike, kao što upozoravaju brojni teolozi, a među njima i Joseph Ratzinger (papa Benedikt XVI.) u svojoj knjizi *Uvod u kršćanstvo* (KS, 1970., str. 99. – 102.).

³⁶ Često se spominje da je Očenaš zapravo sažetak cijeloga evanđelja kao radosne vijesti, a ta bi misao također potekla od gore spomenutoga Tertulijana (*De Oratione*, 1), no redovito ju ponavljaju (s njom se slažu) i brojni egzegeti sve do danas.

jeziku, a to je bio jezik i Isusova djetinjstva, postojala je riječ *abba*³⁷ za „otac“, ali kao hipokoristik, imenica od milja, kako djeca tepaju ocu („tata“, „dragi tata“, odnosno „dragi oče“). I u grčkome je postojala odgovarajuća riječ *pappas*. Neki ističu da bi te riječi bile primjerenije Isusovu Očenašu. Hrvatski kajkavski Očenaš iz Međimurja približio se aramejskom. Počinje riječima *Japek naš*. Po tom bismo ga mogli nazvati *Japeknaš*. Prihvatili su mađ. riječ *apa* u značenju „otac“ i služe se njome kao svojom. Budući da nije obično da riječ počinje samoglasnikom *a*, oni dodaju *j*: *japa*. Od nje tvore umanjenicu ili odmilicu (hipokoristik): *japek* u značenju „tata, tatica“. Bez obzira na mađarski korijen riječi vrijedno je spomenuti da je oslovljavanje s *Japek naš* najbliže aramejskom izvorniku *Abba* (čak je i glasovno malo slično!).³⁸

Prva riječ u tom zazivu pojavljivala se u ovim inačicama: *Otče, Oče, Otac, Otec, Japek*. Danas se ustalilo *Oče*. Današnja se pravopisna norma načelno koleba između *Oče* i *Otče*.³⁹ Ima razloga za jedno i za drugo. Pišemo li *Otče*, neki će se truditi da tako i izgovore, a ne treba. Izgovara se *oče*. Tko ima ono nominativno *t* u svijesti, neka ga zadrži pa ono *č* izgovara malo napetije. Svakako, to je pitanje o kojem bi se trebalo dogovoriti.

Riječ *naš* pojavljivala se samo s poluglasom ili bez njega. Toj našoj posvojnoj zamjenici u grčkome odgovara oblik *hēmōn* (ἡμῶν), što je zapravo gen. osobne zamjenice za „mi“. Doslovno znači „nas“. Taj genitiv kao nesklonjiva riječ znači u grčkome nenaglašenu posvojnost. U latinskom se rabi prava posvojna zamjenica *noster*. Takav red riječi *Oče naš* prešao je i u staroslavenski, slavenske i druge jezike. Neki su jezici to prilagodili svojem sustavu (engleski, francuski, nizozemski, mađarski) pa imaju na prvom mjestu atribut, a onda imenicu, kako možemo vidjeti u međugorskom Večernjem molitvenom programu.⁴⁰ Slavenski jezici složno podnose stari redosljed jer su se naviknuli u starini i stvorili mnoštvo drugih istovrsnih sveza, iako bismo danas radije imali preinačeni red. Taj je red postao stilski obilježen, a kad ima više atributa, rado se raspoređuju ispred imenice i iza nje. Tako nam danas *tisućljetni jezik naš hrvatski* ili *tisućljetni Očenaš naš hrvatski* mnogo ljepše zvuči nego pravilan red: *naš tisućljetni hrvatski jezik* ili *naš tisućljetni hrvatski Očenaš*.

³⁷ Već spomenuti Jeremias navodi da je riječ „Abba“ zapravo „ipsissima vox Jesu“, da je u njoj sažeta jezgra Isusova poslanja te da predstavlja posvemašnju novost upravo zbog toga intimnoga, nutarnjega, dječjega odnosa prema Bogu kao dragom ocu, tati. (Usp. Jeremias, 2014., str. 336. – 338. Vidi također: J. Jeremias, ABBA. Studien zur neutestamentlichen Theologie und Zeitgeschichte, Göttingen 1966., str. 67. – 80.)

Usp. također J. Schumacher, Meditationen zum Gebet des Herrn, 2004., 1. – 48., ovdje osobito str. 20. – 22. (http://www.theologie-heute.de/Meditationen_zum_Gebet_des_Herrn.pdf)

³⁸ Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnoga jezika, Zagreb, 1984. i dalje, pod riječi *japa* i *japek*.

³⁹ Vijeće za normu hrvatskoga standardnog jezika predložilo je *Otče*; većina hrvatskih pravopisa ima *oče*.

⁴⁰ Međugorje, vidi bilj. 33., str. 56. i dalje.

Zanimljivo je da poljski, češki, slovenski i slovački zadržavaju red riječi u „Oče naš“, ali u drugim svezama premještaju atribut ispred imenice.⁴¹

Riječ *koji* bila je u liku *iže, ki, koji, koi/koj*. Danas je samo *koji*.

Riječ *jesi* pojavljivala se u liku *esi/jesi, jesi i si*. U grčkome tekstu te spona nema, u latinskom je samo *es*, u staroslavenskome je bilo samo *esi/jesi*. I u današnjem hrvatskom jeziku primjećujemo kolebanje između *jesi i si*. Kašić ima *si*, a Vrančić, Bandulavić i Babić – *jesi*. Činjenica da je ta spona u grčkome ispuštena (neistaknuta!) upućuje na to da bi u hrvatskome bilo bolje upotrijebiti nenaglašeni lik *si*. Uporabom naglašenoga oblika *jesi* u suvremenome se hrvatskom jeziku ističe postojanje, a ono se ovdje pretpostavlja. Mislimo da naglašeni lik *jesi* ima uporište u staroslavenskome i glagoljaškoj tradiciji i brojnim kasnijim potvrdama u tom liku. Osim toga i vrlo lijepo (ritmično, melodijski) zvuči *koji jesi na nebesi(h)* ako ispustimo to *h*, kako se to često činilo, pogotovo u govorima koji nisu imali glasa *h*. Svakako, o pitanju *si* ili *jesi* trebalo bi raspravljati, ali s obzirom da u grčkome izvorniku tu uopće ne dolazi glagol („biti“, tj. „si/jesi“), očito bi ga se – s obzirom na smisao – moglo preskočiti i u hrvatskome, ili barem slobodno uzeti taj nenaglašeni oblik.

Prijedložni izraz „na nebesima“ pojavljuje se u ovim inačicama: *na nebesēh*, *na nebeseh*, *na nebesih*, *na nebesē*, *na nebesi*, *na nebesima*. Zadržali smo množinu kao što je u grčkom⁴² i latinskom jeziku, iako ta imenica ima jednako značenje u jednini i u množini. Upravo su zato neki jezici prešli na jedninu ne misleći na to da se time udaljuju od židovskoga i antičkog poimanja o višeslojnosti neba, o „sedmom nebu“ kao sjedištu Božjega kraljevstva. Cijela zavisna rečenica *koji jesi na nebesima* mogla bi se zamijeniti samim prijedložnim izrazom *na nebesima*, u jednini ili množini, kako je to u novije vrijeme napravljeno u nekim jezicima.⁴³ I mi bismo mogli tu cijelu rečenicu zamijeniti pridjevom *nebeski*, što se još ni štedljivi Nijemci nisu sjetili. Smisao bi se dobro očuvao, ali takvo ustrojstvo ne bi bilo u skladu s izvornim jezicima i prijevodima na druge jezike. Zbog stilskih razloga i višestoljetne ustaljenosti i ustrojbene podudarnosti s grčkim i latinskim ne treba ići u toliku „štedljivost“. I to valja imati na umu jer je Očenaš univerzalna kršćanska molitva. Zato ne valja u Očenašu pretjerivati s jezičnom ekonomičnošću, štedljivošću. U racionalizaciji toga moglo bi se ići i korak dalje s obzirom na Božju posvudašnjost, pa pridjevom *posvudašnji* zamijeniti cijelu zavisnu rečenicu, ali bi se time potpuno izgubila antonimičnost *nebo* : *zemlja*. Cijela bi se poetična Biblija pretvorila u puku racionalnu „prozu“, bez *neba* i *nebesa*, što bi bilo sasvim besmisleno. A i iznevjerili bismo ono što je zapisano da je Isus rekao! Hvala Bogu, za sad takvih pokušaja

⁴¹ Ovdje ne treba zanemariti ni izvorni red riječi u kojemu je riječ *Otac* na prvome mjestu, što znači da je naglasak upravo na toj riječi, dok u Luke čak niti nema ovoga posvojnog oblika *naš*.

⁴² U Matejevu evanđelju, u tom zazivu. U Luke ni nema toga zaziva („koji jesi na nebesima“), dok je u Didache riječ „nebesima“ u jednini: „nebu“.

⁴³ Međugorje, vidi bilj. 33., str. 58. i 59.

nema. Poimanjem *neba, nebesa* kao Božjeg prijestolja ne umanjuje se vrijednost zemlje „kao podnožja Božjim nogama“. Ta, i Isus upozorava: „Ne kunite se nikako. Ni nebom jer je prijestolje Božje; ni zemljom jer je podnožje njegovim nogama...“ (Mt 5, 34 – 35) Prisjetimo se: Krist je svojim utjelovljenjem, rođenjem, dolaskom na svijet u liku čovjeka učinio da naš antropomorfizam postane stvarnost. On je najviše neutralizirao antonimičnost *nebo* : *zemlja*, došao pomiriti te dvije oprječnice. A ipak nam je tako zanosno govorio o Ocu nebeskom, objavio nam Oca, njegovu beskrajnu ljubav, milosrđe, čudesnost, slavu i moć. Navijestio nam je Božje kraljevstvo i njegov ustav – i ostao u okvirima klasičnoga poimanja svijeta.

Taj se zaziv u mnogim jezicima ustrojbeno znatno razlikuje od grčkoga i latinskog predloška jer zavisnu rečenicu skraćuju. Trebalo bi imati na umu da je *Očenaš* univerzalna molitva, da se često istodobno moli, recitira, pjeva na više jezika. Zato bi bilo dobro, koliko to duh jezika dopušta, držati se ishodišnoga ustrojstva.

Sveti se ime tvoje!

Sveza *sveti se* sasvim je ustaljena. Samo se jedanput pojavljuje u liku *nek se sveti* (Međimurje) i *da se sveti* u starohrvatskome i u D-K. Jedanput je i *posveti se*. U grčkom je izvorniku to imperativ aorista pasiva za treću osobu jednine, dok je u hrvatskom po obliku to imperativ za drugu osobu jednine. U staroslavenskom i starohrvatskom tako je bilo i za treću osobu jednine. U suvremenome hrvatskom standardnom jeziku trebalo bi za treću osobu jednine biti: *neka se sveti* ... Po značenju je to optativ (željni način), koji nema posebnih morfoloških oblika nego ih posuđuje. U skladu s tim trebalo bi biti: *neka nam bude sveto* ili *bilo nam sveto* ili *da nam bude sveto*. I u ustaljenom obliku sasvim je razumljivo i moglo bi ostati kao klasična starina. U biblijskom kontekstu smisao je toga zaziva želja, molitva da se proslavi ime Božje među svim (!) narodima. Imajući to na umu, moglo bi se prevesti i kao: *sveto nek' svima bude ime tvoje!*

Riječ *ime* uglavnom je ustaljena (osim grafijskih inačica).

Riječ *tvoje* također je ustaljena. I za to u grčkome stoji genitiv osobne zamjenice za *ti*, koja ima značenje neistaknute posvojnosti i ne sklanja se u toj službi. U hrvatskome standardnom jeziku atribut bi trebao doći ispred imenice, ali se zbog stilskih razloga i višestoljetne navike u crkvenome jeziku može zadržati i obrnuti red kao u sintagmi *Oče naš*.

Onda bi po uobičajenom redu bilo: *Sveti se ime tvoje!* Ako se preinačuje sve, onda ima više mogućnosti: *Neka nam tvoje ime bude sveto!* *Bilo nam tvoje ime sveto!* *Da nam tvoje ime bude sveto!* Djelomično preinačivanje čini nam se neprikladnim.

Dodi kraljevstvo tvoje!

Oblik *dođi* pojavljuje se u ovim likovima: *pridi/priđi*, *dođi/dođi*, a *nek prihaja* i *da dođe* pojavljuju se samo jedanput. Postojanje dvaju glagola kojima se izražava

želja da i na zemlju dođe Božje kraljevstvo vjerojatno je uvjetovana postojanjem dvaju glagola i u latinskome (*veniat* i *adveniat*). Prevlasti oblika *dođi* vjerojatno je pogodovao nastanak riječi *došašće* za latinski „adventus“. Za *dođi* vrijedi ono što je rečeno o obliku i značenju za *sveti se*. Stavimo li i ovdje atribut ispred imenice i oblik *dođi* posuvremenimo, onda bi bilo ovako: *Neka dođe tvoje kraljevstvo!* ili *Došlo tvoje kraljevstvo!* ili *Da dođe tvoje kraljevstvo!*

Riječ *kraljevstvo* pojavljuje se od godine 1375. i uskoro je sasvim prevladala, dođuše znatno češće u izgovorno jednostavnijem liku *kraljestvo*. Prije je bilo *česarstvo* ili *cesarstvo*. Grčki *basileía* (βασίλεια)⁴⁴ obično se prevodi na latinski kao *regnum* (= „kraljevstvo“) i *imperium* (= prvotno „cesarstvo“ prema *caesar* = cesar, a kasnije „carstvo“).⁴⁵ U vezi s tim valja istaknuti da nema ozbiljnih pokušaja da bi se trebao mijenjati Očenaš zbog riječi *kraljevstvo* jer takva vrsta vladavine nije suvremena.

Smisao je tog zaziva eshatološki usmjeren. Božje kraljevstvo započelo je Isusovim dolaskom, ali još nije ostvareno, još uvijek smo izloženi zlu i patnji. Stoga učenici mole da se čim prije tu i sada potpuno ostvari i svima objavi Božje kraljevstvo.

Ni ovdje nema ozbiljnih razloga za preinakom. I u ustaljenom obliku sasvim je razumljivo i moglo bi ostati zbog stilskih razloga i višestoljetne navike u crkvenome jeziku. Djelomična preinaka čini nam se neprikladnom.

Budi volja tvoja kako na nebu tako i na zemlji!

Oblik *budi* je ustaljen. Samo se jedanput pojavljuje u liku *nek bude* i *da bude*. I za *budi* vrijedi ono što je rečeno o obliku i značenju za *sveti se*. No, ovo *budi* nekako se više uvriježilo preko latinskoga „fiat“, dok bi smisao možda još bolje prenijela sintagma „nek se vrši/provodi volja tvoja...“. Stavimo li i ovdje atribut ispred imenice, a oblik *budi* posuvremenimo, onda bi bilo ovako: *Neka bude tvoja volja* ili *Bila tvoja volja* ili *Da bude tvoja volja*.

Riječ *volja* ima nekoliko samo grafijskih inačica.

Riječ *kako* pojavljuje se u ovim likovima: *jako*, *jakože*, *kako*, *kak* (u kajkavskom).

Prijedložni izraz *na nebu* pojavljuje se u ovim likovima: *na nebese*, *na nebesi*, *na nebe*, *na nebi*, *na nebu*. Prva su dva lika staroslavenska/starohrvatska, gdje je -es- bilo i u jednini. To je uvjetovalo pojavu likova *nebe/nebi*. Prijedložni izraz *na nebu* sasvim se ustalio u tom zazivu.

⁴⁴ Treba napomenuti da riječ *basileía* u grčkome ima dvojako značenje: uključuje i kraljevstvo kao konkretan formalno-pravni oblik vladavine, ali i kraljevstvo kao apstraktni pojam, kao čin kraljevanja, što bi bilo bolje prevesti kao „kraljevanje“ („vladanje“ ili sl.). Ovdje je upravo ta dvoznačnost vrlo korisna i nosi simboličku poruku o kraljevstvu Božjemu u oba smisla.

⁴⁵ Vidi bilj. 23.

Riječ *tako* nema uporišta u grčkome i latinskom predlošku, ali su je mnogi jezici davno po smislu unijeli. Te riječi dakle ili nije bilo ili se pojavljivala kao *tako* i *tak* (u kajkavskom).

U izrazu *na zemlji* prijedlog je *na* ustaljen, ali riječ *zemlja* pojavljuje se redovito u liku *zemlji*, iznimno – *zemlje*. Ustaljeno je *na zemlji*. Zbog umetanja suodnosnice *tako* cijeli taj izraz *kako na nebu tako i na zemlji* pojavljuje se u više inačica, što vrijedi i za prijevode na druge jezike.

Drugi dio toga zaziva želi istaknuti da se na nebu ostvaruje Božja volja, a mi želimo da tako bude i na zemlji.

U skladu s time i bez velikoga mudrovanja, moglo bi i to ostati bez promjene.

Kruh naš svagdanji daj nam danas!

Riječ *kruh* (kao i *kraljevstvo*) pojavila se prvi put godine 1375. i uskoro sasvim prevladala. Prije je bila riječ *hlěb*, često u svojem ikavskom liku *hlib*. U kajkavskim tekstovima naći ćemo akuzativ *kruha* jer je u kajkavskom akuzativ jednine muškoga roda jednak genitivu bez obzira na to je li živo ili neživo. Međimurci imaju umanjenicu *kruhek*, što postoji i kao prezime. D-K ima *hljeb*, što je i hrvatska riječ, ali nema jednako značenje kao *kruh*. Valja istaknuti da Krist nije slučajno uzeo baš riječ *kruh*. Po etimologiji *Betlehem* (mjesto gdje se Isus rodio) znači „kuća kruha“. Isus je više puta umnožio kruh i nahranio mnoštvo. I na posljednjoj večeri Isus je uzeo *kruh*, poistovjetio se s *kruhom* da bi nama postao *kruh živi*, *kruh života*, duhovna hrana. U kontekstu Očenaša *kruh* je metafora. Ona znači sve naše prijeko potrebe, danas bismo rekli „egzistencijalni minimum“, ali povrh toga uključuje i duhovne potrebe, jer u biblijskome svijetu tijelo i duh nisu odvojeni, a pogotovo nisu suprotstavljeni entiteti, nego skladna cjelina.

Riječ *naš* sasvim je ustaljena. Uz kajkavski akuzativ *kruha* stoji naravno *našega*.

Riječ *svagdanji* danas je ustaljena. Ona je od početka u grčkome i latinskom naovamo upitna, a što je već očito iz više različitih latinskih inačica prijevoda za taj jedinstveni (ne postoji drugdje u literaturi) grčki termin *epiούσιος/-on*, kao što smo gore naveli (u bilj. 11.). Izaziva mnoge rasprave, različita tumačenja i pojavljuje se u raznim likovima. Zbog premetanja (metateze) *vas* u *sav* ti se likovi u hrvatskome udvostručuju. To je riječ koja se zbog toga pojavljuje u najviše inačica. Mogli bismo reći da se lik *svagdanji* u Očenašu ustalio, iako je u današnjem hrvatskom jeziku u neutralnom stilu i lik *svagdašnji*. Vjerojatno je na izbor lika *svagdanji* u suvremeno Očenašu utjecala činjenica da je lik *vsedanni* bio ustaljen u naših glagoljaša, a također Vrančić, Kašić, Bandulavić i Babić imaju lik *svagdanji/svakdanji*. D-K ima *potrebni*. Grčki *epiούσιον* neki istočnokršćanski slavenski jezici prevode kao „nasušni“. To bi bilo „prijeko potreban“, a u sebi sadrži riječ „suština“, „bit“, prema latinskome „substantia“, odnosno grčkome „ousía“. Zapadni se jezici oslanjaju na ustaljeni latinski tekst, gdje je riječ *cotidianum* (*quotidianum*) = *svagdanji* kako se

pojavljuje u Vulgatinu prijevodu Lukina evanđelja, za razliku od *supersubstantialem* u prijevodu Matejeva evanđelja.⁴⁶ S obzirom na svu težinu i višesmislenost ovoga pojma, čini nam se ipak najbolje da ostane takva formulacija kakva je danas u hrvatskom jeziku, jer i ona u sebi može uključivati vrlo raznolika, bogata značenja, a stvar je opet poznavanja Biblije i kršćanske poruke koliko će netko uspjeti duboko ući u sva značenja koja se ovdje kriju, odnosno stoje na raspolaganju.

Riječ *daj* ustalila se u tom liku. Samo u Međimurju imaju i *dej*. Ovdje valja istaknuti da se u nekim hrvatskim inačicama pojavljuje *daj nam ga*. To je zato što je objekt uz glagol istaknut na početku, daleko, pa se još dodaje zamjenica *ga*.

Riječ *nam* također nije upitna. Pojavljuje se samo u tom liku. U standardnome hrvatskom jeziku postoji naglašeni i nenaglašeni oblik te zamjenice. Naglašeni oblik u dativu te zamjenice bio bi *nama*. To naglašeno *nama* impliciralo bi „ne vama, ne njima“, a to bi bilo suprotno Očenašu kao Mi-molitvi, molio to pojedinac ili bilo kolika skupina ljudi, bilo koja kršćanska zajednica. Po onome *naš* uključene su sve zajednice i svi pojedinci. Ako i ne mogu nekomu gladnom čovjeku dati komadić kruha, u Očenašu molim i za nj, da mu Bog providi. Očenaš je dalekosežan. Najviša je to molitva svih za sve.

Riječ *danas* uglavnom se ustalila u tom liku. U našoj kajkavskoj tradiciji bilo je *denes*. Prema Lukinu evanđelju bilo bi u latinskome *cotidie (quotidie)* = „svaki dan“, ali je u uobičajenome latinskom *Pater noster* ipak zadržano *hodie* = „danas“.

Valja napomenuti da u ovome zazivu/molitvi *kruh* kao jaka metafora ipak ostaje. Nema pokušaja da bi se zamijenio nekom drugom riječi ili izrazom. Ali što se tiče položaja te riječi u tom zazivu/molitvi, staroslavenski, starohrvatski i hrvatski u cjelokupnoj svojoj tradiciji stavlja na prvo mjesto *kruh* i ostaje vjeran grčkomu i latinskom predlošku. Koliko god bilo normalno da objekt stoji iza glagola, ovdje se zbog stilskih razloga odstupa od toga jer se stavljanjem na prvo mjesto, pa čak i ispred dvaju atributa, snažnije ističe *kruh*. Neki jezici, npr. engleski, francuski, talijanski, nizozemski, pa čak i slovenski (jedini od slavenskih jezika) stavljaју glagol na prvo mjesto.⁴⁷ Njemački je to riješio kompromisno: iako ima *Vater unser* (= *Oče naš*),

⁴⁶ To je jezično gledano vjerojatno najteži pojam u Očenašu, tim više što je ta riječ „epiusion“ zapravo kovanica, jer ne postoji nigdje drugdje u literaturi na grčkome jeziku. Uobičajeno se smatralo da se odnosi na „nadolazeći“, tj. „sutrašnji“ „dan“ („ep-ioŭsa“, misli se, ali izostavlja „hēméra“ /dan/), a i sv. Jeronim navodi da je u aramejskome (Nazaretskom) evanđelju tu stajala riječ *mahar* (sutra), pa bi smisao zapravo mogao biti opet eshatološki jer ta riječ označava i veliko Sutra, tj. eshaton, odnosno da već danas i ovdje osjetimo nešto od onoga blaga što nas čeka sutra u eshatonu, iako ima i drugih mogućih tumačenja. No, stvari je dodatno usložnio veliki crkveni otac Origen kad je tu grčku riječ etimološki počeo tumačiti kao „epi-ousia“ što je onda sv. Jeronim doslovno preveo kao „supersubstantialem“, a što bi opet moglo imati više značenja i to vrlo kompatibilnih s općim evanđeoskim naukom. (Usp. Jeremias, 2014., str. 340. – 342.; F. Donseiff, ἐπιούσιος im Vaterunser, u: Glotta, 35. sv., 1./2. (1956.), Vandenhoeck i Ruprecht, str. 145. – 149.

⁴⁷ Međugorje, vidi bilj. 33., str. 56. i dalje.

u ovom zazivu stavlja atribute ispred „kruh“: *Unser tägliches Brot*. Neki stavljaju „kruh“ sasvim na kraj. Mi s *kruhom* počinjemo, a oni završavaju.

I otpusti nam duge naše kako i mi otpuštamo dužnicima našim!

U nas je svugdje ustaljeno *i* osim u Međimurju *ter*.

U našim glagoljskim Očenašima⁴⁸ i u hrvatskoj tradiciji stoji samo *otpusti*. U nekim redakcijama staroslavenskoga stoje i neki drugi glagoli. U Vrančića, Bandulavića, Kašića i Babića stoji *odpusti*. Taj lik prevladava sve do danas. D-K ima *oprosti*. Noviji hrvatski prijevodi imaju *otpusti*. U Međimurju imaju *odpušćaj*, nesvršeni glagol.

Riječ *dūge* (s dugosilaznim naglaskom!) treba razlikovati od *dūge* (ak. mn. od *dūga*) ili *dūge* (ak. mn. od *dūga*). Tu kratku množinu od imenice m. roda *dug* nalazimo u svim hrvatskim Očenašima. U hrvatskim glagoljskim Očenašima⁴⁹ stoji dosljedno *dlgi naše*, što je bio pravilan akuzativ množine u staroslavenskome i starohrvatskom jeziku. Kasnije je prevladao nastavak *-e* za akuz. množine. D-K ima dugu množinu *dugove*. Naši prevoditelji ipak su zadržali kratku množinu, kako je to bilo u hrvatskoj tradiciji. Pri razmišljanju o uvođenju duge množine od imenice *dug* valja imati na umu da takve množine nema u kajkavskome i čakavskom te da kratka množina *dūge* i u štokavskoj tradiciji, pogotovo u crkvenome jeziku prevladava. Sve kad bismo riječ *dug* zamijenili riječju *grijev*, opet bi ostala kratka množina *grijehe*, kako je to uobičajeno u hrvatskome crkvenom jeziku. Za *grijev* bi bio primjereniji glagol *oprostiti/oprašati*, kako je to u Lukinu Očenašu, ali je time Lukin tekst ostao bez metaforičkoga bogatstva i ljepote izričaja. A Isus se vrlo često služio raznovrsnim metaforama. Tako je ovdje „grijev“ shvaćen kao čovjekov „dug“ pred Bogom. Osim toga, treba imati na umu da se u aramejskom (Isusovu materinskom jeziku) za grijehe rabila riječ *hoba* koja zapravo znači (novčani) „dug“.⁵⁰ Tako da Matej doslovno (s aramejskoga) prevodi tu riječ kao „dug“, dok Luka, koji svoje evanđelje namjenjuje kršćanima iz helenističkoga svijeta te nisu upućeni u židovske običaje, jezik i tradiciju, ima potrebu njima precizirati smisao, pa rabi uobičajenu i jasnu riječ „grijev“ (*hamartía*). Hrvatska je tradicija ostala vjerna izrazu *otpusti nam duge*. Imenica *dug* ima snažnu metaforiku i cijeli metaforički sustav (*dug, dužnik, otpustiti, ropstvo, otkup, otkupnina*). Zamjena drugom riječju narušila bi taj sustav. Zato je dobro ostati pri ustaljenom nazivlju. U standardnome hrvatskom jeziku riječ *dug* kao gospodarski, bankarski, financijski naziv ima dugu množinu i rijetko se *otpušta* ili *oprašta*.

⁴⁸ Nazor, vidi bilj. 21., str. 47. – 81.

⁴⁹ Nazor, vidi bilj. 21., str. 47. – 81.

⁵⁰ Usp. Jeremias, 334.

Riječ *naše* u svezi *duge naše* trebalo bi po pravilima hrvatskoga standardnog jezika premjestiti ispred imenice: *naše duge*. Tako je učinjeno u poljskom, češkom, slovenskom i slovačkom jeziku.⁵¹ Nekoliko stoljeća bilo je samo *duge naše*. Kao obilježje crkvenoga stila moglo bi i ostati tako.

Izraz *kako i mi* javlja se još ovako: *kakono i mi*, *kak i mi*. Rupčić ima *jer smo i mi otpustili*. D-K ima *kao i mi što*. U hrvatskim glagoljskim Očenašima⁵² redovito je *jakože i mi*, a jedanput ima i *kako i mi*.

Za oblik *otpuštamo* vrijedi uglavnom sve što je rečeno za oblik *otпусти*. Zanimljivo je da uglavnom nije jednak glagolski vid *otпусти – otpuštamo*. U staroslavenskome i starohrvatskom bio je oblik *otpušćajem*, ali se već 1375. zajedno s *kraljevstvom* i *kruhom* pojavljuje oblik *otpušćamo*. Dugo je ostalo morfološko kolebanje *otpuštamo : otpušćamo*, ali je u novije vrijeme prevladalo *otpuštamo*. D-K ima *opraštam*.

Riječ *dužnikom* nalazi se u liku *dlžnikom* u staroslavenskome i starohrvatskom, ali se vrlo rano javlja u pohrvaćenom liku *dužnikom* u raznovrsnoj hrvatskoj tradiciji do kraja 19. stoljeća, kad se taj stari dativ množine m. roda zamjenjuje likom *dužnicima*, ali je i stari oblik dativa dugo živio među hrvatskim moliteljima Očenaša. Taj novi dativ množine najprije nalazimo u D-K, a kasnije u svim hrvatskim prijevodima. Tako je više od jednoga stoljeća u hrvatskome standardnom jeziku, ali nam je i stari dativ vrlo blizak i mnogi ga se iz djetinjstva sjećamo.

Svezi *dužnicima našim* moguća su dva prigovora. Prvo, trebalo bi atribut premjestiti ispred imenice, kako su to napravili poljski, češki, slovenski i slovački.⁵³ Drugo, oblik *našim* po pravilima hrvatskoga standardnog jezika trebalo bi preinačiti u *svojim* jer se odnosi na isti subjekt. To je prvi proveo D-K, ali ne *svojim* nego *svojijem*. Tako su složno preinačili *našim* u *svojim* ugledni naši prevoditelji (Šarić, Rupčić, Zagrebačka Biblija, Jeruzalemska Biblija). Na to je nedavno upozorio i jedan čitatelj Glasa Koncila.⁵⁴

Mislimo da bi o toj preinaci valjalo ozbiljno razmisliti. Spomenuto pravilo vrijedi i za druge slavenske jezike. U međugorskom Večernjem molitvenom programu⁵⁵ slovenski i slovački su to proveli (imaju „svojim“), a poljski i češki nisu (imaju „našim“). Možda ono prethodno *duge naše* ili *naše duge* utječe na to da se „našim“ i u svezi *dužnicima našim* ili *našim dužnicima* bolje čuva. Moglo bi se pomisliti ako se u prvoj svezi premjesti atribut ispred imenice, da se to mora napraviti i u drugoj svezi, ali ne mora biti tako, pogotovo ako se *našim* ne zamijeni *svojim*. Time se postiže hijizam, što daje određenu ljepotu izričaju, kao npr. *otac moj i moja majka*. Doduše,

⁵¹ Međugorje, vidi bilj. 33., str. 58. i 59.

⁵² Nazor, vidi bilj. 21., str. 47. – 81.

⁵³ Međugorje, vidi bilj. 33., str. 56. i dalje.

⁵⁴ Glas Koncila, 4. veljače 2018., str. 25.: Brine li se Crkva premalo za samce i za hrvatski jezik? Čitatelj sugerira da bi bilo bolje *svojim dužnicima*.

⁵⁵ Međugorje, vidi bilj. 33., str. 56. i dalje.

te dvije sveze nisu neposredno jedna iza druge, ali su tematski povezane. Biblijski jezik ima puno takvih primjera. Svakako, valjalo bi i o tom razmisliti i raspraviti u stručnim krugovima. Matej je malo preoštar. Po njemu bi naše otpuštanje (naše praštanje) moralo biti aorist (izvršeno!) da bismo mogli moliti nebeskoga Oca da nam otpusti *duge naše*. Taj se zaziv pojašnjava malo kasnije u Isusovu govoru o tomu kako i koliko mi trebamo jedni drugima opraštati te u prisposobi o opakom slugi kojemu je gospodar oprostio golemi dug, a on sam nije bio spreman svojem dužniku oprostiti ni beznačajnu sitnicu (Mt 18, 23 – 35). No, to se može promatrati i u još širem biblijskom kontekstu. U tom je zazivu bit Isusova spasiteljskog poslanja. On je došao na svijet brisati, uzeti na se *duge naše*, osloboditi ropstva grijeha i privesti u slobodu djece Božje. Njegova žrtva, njegova krv briše *duge naše*. On je naš veliki svećenik i ujedno žrtveno Janje, koje oduzima grijeha svijeta. Njegovo „Svršeno je“ na križu doduše nije aorist, ali je time djelo ljudskoga otkupljenja izvršeno.

I ne uvedi nas u napast, nego izbavi nas od zla!

Izraz *ne uvedi nas* u starohrvatskome se pojavljuje u obliku *ne vavedi nas*, a u jednoj inačici *ne vedi nas*. Prema ustaljenome latinskom redu riječi *ne nos inducas* u Vrančića ima i *ne nas uvedi*. Starija i novija inačica u gradišćanskohrvatskome ima *ne zapeljaj nas*. Kajkavska tradicija varira između *ne vpelaj nas* i *ne vpeljaj nas*, a Međimurci imaju *naj nas vpelati*. D-K ima *ne navedi nas*, a Šarić, Rupčić, ZB i JB imaju *ne uvedi nas*. S jezičnoga gledišta tomu nema prigovora. Tako je ustaljeno.

Prijedložni izraz *u napast* doista prevladava u hrvatskoj tradiciji od starohrvatskoga (doduše u liku *v napast*) do danas. Uza nj se još javljaju ovi likovi: *va skušavanje*, *vu skušavanje* (prevladava u kajkavskome), *v skušnje* (Međimurje), *u skušavanje*. D-K, Šarić, Rupčić, ZB i JB imaju *u napast*. Riječ *napast* može se shvatiti u užem smislu (kao što je to shvatio papa Franjo) i u širem smislu, tj. kao istoznačnicu riječi *kušnja*. S jezičnoga gledišta mogli bismo reći da je to ustaljeno i nema ozbiljnih prigovora.

Glede grčkoga i mogućega aramejskoga predložka te teološkoga ukupnog biblijskoga konteksta, te kako bi ovaj zaziv s obzirom na sve to trebalo ispravno prevesti na hrvatski jezik već smo gore iscrpno pisali.

Riječ *nego* pojavljuje se u više inačica: *na*, *da*, *neg*, *nek*. Od Kašića naovamo lik *nego* prevladava.

Hrvatski glagoljaši redovito imaju *izbavi*. Taj se oblik javlja znatno češće i u štokavskoj tradiciji. Osim toga, u hrvatskoj se tradiciji odavno pojavljuje i *oslobodi*. Grčko-hrvatski rječnik nudi više istoznačnih glagola: „spasavati, izbavljati ... osloboditi, liječiti, uop. štititi ... braniti, čuvati ...“⁵⁶ Glagol u liku *izbavi* nalazimo u Vrančića, Bandulavića, Kašića i Babića, a prevladava u gradišćanskih Hrvata i

⁵⁶ Senc, Stjepan: Grčko-hrvatski rječnik, Zagreb, 1910., pod riječi ῥύομαι.

u kajkavskoj tradiciji. Slično imaju i Međimurci – *zbavi*. D-K i noviji hrvatski prijevodi imaju *izbavi*. To su dva djelomično istoznačna glagola, ali zacijelo postoje neke nijanse u njihovu značenju. Čini se da glagol *osloboditi* ima politički prizvuk i usmjeren je na slobodu kao cilj. Glagol *izbaviti* više je usredotočen na nevolju, zlo iz čega treba koga *izvući, izvesti*. Mojsije je izveo, ali nije uveo. Zanimljivo je spomenuti da poljski ima *zbaw*, češki i slovački – *zbav*.⁵⁷

Velika biblijska konkordancija⁵⁸ ima cijeli stupac biblijskih potvrda za natuknicu *izbavi*, a za *oslobodi* donosi znatno manje biblijskih potvrda. Važno je napomenuti da su u liku *izbavi* i *oslobodi* ne samo imperativ za 2. osobu jednine, nego i prezent (3. os. jd.) i aorist (2. i 3. os. jd.), ali se različito izgovaraju. Sličan omjer vrijedi i za druge sklonjive oblike tih glagola. To na neki način upućuje na to da je glagol *izbaviti* primjereniji biblijskom kontekstu, pa i kontekstu Očenaša nego glagol *osloboditi*. I s gledišta pjevnosti lik *izbavi* imao bi prednost.

U izrazu *od zla* prijedlog *od* pojavljuje se u liku *ot, od* i *oda*. Lik *oda* uvjetovan je položajem. U hrvatskome standardnom jeziku prijedložni izraz *od zla* izgovara se kao jedna riječ s naglaskom na prvom slogu. Kako je skupina *dzl* teška za izgovor, iza prijedloga *od* dodaje se navezak *a: oda zla*. Zbog toga se prefiks *oda-* (npr. *odaslati, odabrati*) pojavljuje kao inačica prefiksa *od-*. U skladu s tim hiperkorektno bi bilo: *oda zla*. Zanimljivo je da Vrančić, Kašić, Bandulavić i Babić imaju *oda zla*, a neki čak i pišu kao jednu riječ – *odazla*. To je prevladavalo u štokavskoj tradiciji. Tako ima i D-K. Noviji hrvatski prijevodi (Šarić, Rupčić, ZB, JB) imaju prijedlog *od* bez obzira na to je li iza njega *zla* ili *Zloga*. Mislimo da ta hiperkorektnost (*oda zla*) ne bi bila prihvatljiva kajkavcima, čakavcima ni mnogim štokavcima, koji to izgovaraju tako da im naglasak ne prelazi na prednaglasnicu pa je drukčiji izgovor. Zato mislimo da ne bi trebalo ustrajavati na toj preinaci. Umjesto *zla* u staroslavenskome pojedinih redakcija bilo je različitih rješenja. U hrvatskim glagoljskim Očenašima⁵⁹ bilo je samo *neprijazni*, ali kasnije apsolutno prevladava *od zla*, čak i u kajkavskome, gdje se javlja još i *od vsakih hudobah*. Zanimljivo je da i poljski ima navezak: *ode zlego*.⁶⁰

Što se tiče pisanja velikim početnim slovom *Zloga*, pitanje jest je li to vlastito ime jedne konkretne zle osobe – Sotone – ili nije. Ako je *Sotona* istoznačnica za *Lucifer* (mračni kolovođa pobunjenih anđela), onda bi se trebalo pisati velikim početnim slovom. Ali ako je istoznačnica za *vrag*, davao kao opće imenice, onda se treba pisati malim početnim slovom. Poimeničeni pridjev (koji se u njemačkom uvijek piše velikim početnim slovom) ne govori o tom je li to ime jedne osobe ili

⁵⁷ Međugorje, vidi bilj. 33., str. 58. i 59.

⁵⁸ Vojnović, Tadej, ofm: Velika biblijska konkordancija, Kršćanska sadašnjost – Zagreb i Dobra vest – Novi Sad, 1991.

⁵⁹ Nazor, vidi bilj. 21., str. 47. – 81.

⁶⁰ Međugorje, vidi bilj. 33., str. 59.

opća imenica. Ostane li poimeničeni pridjev, on se u prvom slučaju piše velikim slovom, a u drugom – malim. Apstraktno značenje izraza *od(a) zla* znatno je šire, pa obuhvaća osobu/osobe i opće zlo. Zato bi mu trebalo dati prednost, ne kao *zlu* nego kao riječi.

Zaključak i prijedlozi za interdisciplinarnu stručnu raspravu

Od mnoštva prvotno razlikovnih mjesta u raznim inačicama hrvatskoga Očenaša došli smo napokon samo do nekoliko kolebanja:

- Otče ili Oče,
- jesi ili si,
- ime tvoje ili tvoje ime (tvoje kraljevstvo ili kraljevstvo tvoje, volja tvoja ili tvoja volja, kruh naš svagdanji ili kako drukčije, duge naše ili naše duge, dužnicima našim ili našim dužnicima, odnosno dužnicima svojim ili svojim dužnicima),
- otpusti ili oprosti,
- otpuštamo ili opraštamo,
- našim ili svojim,
- ne uvedi ili kako drukčije,
- u napast ili u iskušenje ili kako drukčije,
- izbavi ili oslobodi,
- od zla ili oda zla ili od Zloga?

To su kolebanja koja se u novije vrijeme pojavljuju. O svemu tome valjalo bi raspraviti u stručnom krugu (bibličara, prevoditelja, jezikoslovaca). Mi smo ovdje pokušali rasvijetliti neka pitanja i naznačiti što sve treba pri tom imati na umu. Najprije, valja biti svjestan da Otac nije samo naš, pa ni Očenaš. Zato uvijek treba imati na umu njegovu univerzalnost. Zato se treba držati izvornog oblika, kao što se to i drugi, pogotovo slavenski jezici uglavnom drže. Važno je pripaziti i na pjevnost. Mora se uzeti u obzir bogata tisućljetna tradicija. S tim u vezi valja istaknuti da se uz druge stilove hrvatskoga standardnog jezika razvio i poseban crkveni, liturgijski, biblijski stil.⁶¹ Ne bi trebalo nasjedati pomodarstvu nego se držati hebrejskoga i klasičnog poimanja Boga, čovjeka, neba i svijeta. Ne smije se žrtvovati biblijsko jezično, izražajno bogatstvo (metaforika, antropomorfičnost i dr.). Što se tiče razumljivosti nekih dijelova Očenaša, valja uzimati u obzir širi biblijski kontekst i općenito uzdizati jezičnu, biblijsku, kršćansku kulturu. Kršćanstvo je puno tajna. Zašto toga ne bi bilo i u jeziku?!

⁶¹ Ruski jezikoslovac, Armenac, kroatist Artur Bagdasarov: Crkveni stil hrvatskoga jezika?, pristupljeno na adresi <http://www.hkv.hr/izdvojeno/vai-prilozi/a-b/bagdasarov-artur/21444-a-bagdasarov-postoji-li-crkveni-stil-hrvatskoga-jezika.html>. U komentaru na taj članak podupro ga je i njemački kroatist Leopold Auburger.

Sažetak

Mile Mamić, sveučilišni profesor u miru

Ante Periša, Filozofski fakultet, Zadar

UDK 811.163.42-26, izvorni znanstveni rad

primljen 26. veljače 2018., prihvaćen za tisak 14. ožujka 2018.

Sollen wir das Vaterunser ändern – was, wie und warum?

Unser kroatisches tausendjähriges Vaterunser

In der vorliegenden Studie Sollen wir das Vaterunser ändern – was, wie und warum? mit dem Untertitel Unser kroatisches tausendjähriges Vaterunser untersuchen die Autoren das Vaterunser ausgehend von dessen (vermutlicher) aramäischer Version, über seine schriftlich belegten griechischen und lateinischen Textversionen bis in die Gegenwart hinein. Dabei überprüfen sie sowohl die Genauigkeit der neueren Übersetzungen als auch die Verständlichkeit der Wortbedeutungen, wobei sie die eminentesten Kenner dieser Problematik berücksichtigen. Sie konzentrieren sich hauptsächlich auf das altslawische, altkroatische und kroatische Vaterunser und vergleichen es mit anderen, insbesondere mit anderen slawischen Vaterunser-Versionen. Dabei weisen sie auf die große Vielfalt in der reichhaltigen kroatischen pluridialektologischen Tradition, bis zu den neueren Übersetzungen und dem heutigen kroatischen Vaterunser hin. In der allseitigen Betrachtung der einzelnen Anrufungen des kroatischen Vaterunsers stellen die Autoren Schwankungen in der kroatischen Übersetzungstradition fest, wenn sie diese mit anderen, besonders den slawischen Versionen vergleichen. Die Autoren finden einige umstrittene Stellen heraus, die in Fachkreisen erörtert werden sollten, geben zugleich aber auch wichtige Hinweise dafür, was bei solchen Diskussionen berücksichtigt werden sollte. Was die Übereinstimmung mit der kroatischen Standardsprache betrifft, betonen die Autoren, dass die Eigenart des kirchlichen, biblischen und liturgischen Stils ständig im Auge behalten werden sollte. Insbesondere heben sie die Tatsache hervor, dass das Vaterunser ein universelles, internationales Gebet ist, das oft in mehreren Sprachen gleichzeitig gebetet, rezitiert oder gesungen wird. Sie betonen die Wichtigkeit der Treue zum Original, der Bewahrung der „ursprünglichen“ Textstruktur, des Sprechrhythmus, der Musikalität und der klassischen (hebräischen, griechischen und römischen) Auffassung von Gott und Mensch, Himmel und Erde, der Welt und des Universums als Indikatoren einer guten Übersetzung. Die ganze Studie durchzieht ein Gedanke: Weder Vater noch Vaterunser ist nur kroatisch. Tradition und Universalität verpflichten. Es gilt, die christliche biblische Bildung und Kultur zu fördern, und man soll nicht der Mode, den Trends und dem Zeitgeist aufsitzen.